

показники вказують на значну роль і місце деривативів на фондові індекси, як одного з найпопулярніших інвестиційних біржових інструментів.

Висновки

У результаті проведеного аналізу світового біржового ринку деривативів можна стверджувати, що нині світова біржова торгівля сільськогосподарською продукцією, енергоресурсами та металами у порівнянні з фінансовими інструментами набула значно менших розмірів. Разом із тим статистичні дані свідчать про збереження тенденції зростання щорічної біржової торгівлі товарною групою, основним чинником якої виступає збільшення попиту і пропозиції на товарних ринках. Сучасна біржова діяльність у світовій практиці дозволяє завдяки функціям хеджування та спекуляції забезпечувати цінове прогнозування розвитку будь-якого товарного чи фінансового ринків. Такого стану можна досягти лише на базі використання біржових деривативів – ф'ючерсів та опціонів, що допомагає ефективно планувати свої майбутні стратегії і прибутки.

Слід відмітити, що за останні десять років біржовий ринок деривативів значно розширився, всюди у світі з'являються нові біржі, які здійснюють біржові операції переважно фінансовими інструментами. Між ними виникає жорстка конкуренція, в результаті якої біржі створюють внутрішні та міжконтинентальні альянси, найбільший розквіт яких спостерігався 2007 року. Проте подальші поглинання також відбуваються і новостворені альянси продовжують консолідуватися. В перспективах цієї конкурентної боротьби необхідно відзначити кілька важливих моментів. По-перше, багато бірж країн із ринковою економікою у даний час консолідується або проводять переговори щодо створення спільних

біржових майданчиків з менш розвинутими біржами. По-друге, перспективним напрямом розвитку світових бірж та їхніх альянсів є залучення на їх майданчики позабіржових інструментів, що значно розширює коло інвестиційних інструментів, підвищуючи їх рівень гарантування завдяки біржовому клірингу, тобто продовжується поширення фінансової інженерії нових інструментів на глобальному рівні. По-третє, глобалізація та електронізація світового біржового ринку сприяє тому, що переважна більшість бірж існує у формі електронних майданчиків, на іншій частині бірж до 95% операцій також проходить через електронний майданчик, що дозволяє стверджувати про витіснення старої технології торгівлі відкритим голосовим аукціоном у залі і перетворення її в найближчі роки в історичні згадки. По-четверте, практично з 2002 року більшість бірж у світі змінюють неприбутковий статус на прибуткові організації. Випуск акцій та їх публічне розміщення на провідних фондових біржах забезпечує залучення потужних інвесторів та сприяє консолідації і створенню спільних біржових альянсів.

Отже, нині світовий біржовий ринок, окрім функцій хеджування, цінового визначення, спекуляції, відіграє важливу роль у забезпеченні прогнозування майбутнього кон'юнктурного стану спотових ринків, на основі забезпечення укладання ф'ючерсних та опціонних контрактів. Це надає змогу учасникам спотових ринків планувати свої майбутні витрати, виробництво і реалізацію продукції.

Список використаних джерел

1. Солодкий М.О. Біржовий ринок: [навч. посіб.] / М.О. Солодкий. – К.: Аграрна освіта, 2010. – 565 с.
2. Annual Volume Survey: Volume Climbs 11.4% to 25 Billion Contracts Worldwide / Will Acworth // www.futuresindustry.com

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, НАВС

Особливості інституційної структури України: суспільство малих тіньових груп

У статті розглядаються особливості інституційної структури українського суспільства, причини наявності в ній та функціональна роль малих тіньових груп.

Ключові слова: «мале» немодернізоване суспільство, експоларні форми, община як структурна матриця експоларних форм, форми суспільного самозахисту, самозбереження.

В статье рассматриваются особенности институциональной структуры украинского общества, причины наличия в ней и функциональная роль малых теневых групп.

Ключевые слова: «малое» немодернизированное общество, эксполарные формы, община как структурная матрица эксполарных форм, формы общественной самозащиты, самосохранение.

The features of institutional structures in ukrainian sociality, reasons of presence in it and functional role of small shadow groups are examined in the article.

Keywords: small unmodernized society, expolar forms, community as structural matrix of expolar forms, forms of public self-defence, self-preservation.

Постановка проблеми. Високий рівень тінзації соціально-економічних процесів, утворення розриву між зусиллями реформувати державу і негативною реакцією частини суспільства на посилення вторгнення адміністративного ресурсу в його простір потребують подальшого вивчення закономірностей розвитку окремих структурних механізмів, у тому числі тінзіогенних. У зв'язку з цим формування теоретичних засад дослідження окремих секторів українського суспільства, зокрема малих економічних форм та особлива їх уразливість тінзаційним зростанням є актуальним напрямом сучасних економічних досліджень, засобом поглиблення вивчення природи детінізаційних механізмів.

Необхідність протидії тіншовій економіці знайшла відображення в ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постановках Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки» (2006, №1767), з питань відстеження процесів тінзації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілому ряді відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних дослідників цих небезпечних соціально-економічних явищ відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, Г.С. Буряка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових та кримінально-правових аспектів протидії корупції здійснили вітчизняні вчені-юристи. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіншової економіки, особливостей прояву тіншової економіки в окремих секторах економіки потребують подальшого спеціального вивчення.

Метою статті є подальший розвиток теоретичного забезпечення вивчення сутності тіншової економіки щодо закономірностей тінзації економіки малих економічних форм.

Виклад основного матеріалу. Вивчення складних соціально-економічних процесів, зокрема тіншових, вимагає застосування адекватних, за своїми когнітивними характеристиками, методів дослідження, їх напрямів, які в змозі розкрити їх сутність. До таких напрямів наукового аналізу належить, зокрема, структуралізм, який об'єднує ряд напрямів соціогуманістичного пізнання, пов'язаного з виявленням структури, яка зберігає стійкість, інваріантність своїх елементів у складі цілого на різних етапах історичного розвитку об'єкта.

Попереднє вивчення розвитку історичних форм вітчизняного суспільства дає змогу зробити висновок про те, що во-

но являє собою: а) цивілізаційну якість як селянське суспільство; б) залежне суспільство від тиску цивілізаційно-відмінного домінуючого західного (прозахідного); в) імперську (постімперську) провінцію, яка стрімко перетворюється у маргінальне суспільство; г) сформовану систему громадянського опору та взаємної допомоги всередині спільноти у вигляді малих організаційних форм через тиск держави [1–4].

Таким чином, головні ознаки вітчизняного суспільства дають змогу визнати його як «мале» суспільство, яке має незавершений характер модернізації, локальну, неформальну, неінституїзовану¹ тіншову природу соціальної організації [5, с. 16].

Модернізація є складним комплексним завданням економічної реформації, яке повинно вирішуватися у єдності з приведенням у відповідність з його принципами соціально-економічних відносин, матеріально-технічної бази і структури народного господарства (у залежності від конкретного стану це може бути промисловий переворот, індустріалізація, постіндустріалізація, неоекономіка та ін.), зі зміною поведінкових характеристик населення і пануючої ідеології, з пристосуванням до них істеблшменту, правової системи тощо. Водночас слід ще раз звернути увагу на дію принципів збереження в цьому ряду метаморфоз національної економіки, на збереження у соціальній пам'яті суспільства основних засад її організації. Як підкреслює з цього приводу Д. Норт, «хоча офіційні правила можуть змінитися за одну ніч внаслідок політичних або юридичних рішень, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями й кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики. Ці культурні обмеження не лише пов'язують минуле із сучасним і майбутнім, але й дають нам ключ до пояснення шляху історичної зміни». Внаслідок суперечностей між докорінними змінами офіційних правил з наявними неофіційними обмеженнями виникає «нездоланне напруження, що призводить до довготривалої політичної та економічної нестабільності». Звідси робиться принципова вага для нашого дослідження висновок: у процесі трансформаційних змін «історія має серйозне значення» [6, с. 15, 129, 179].

Країнам селянської цивілізації, які утворюють в сучасних умовах «друге» або «мале» суспільство по відношенню до пануючої західної, притаманний процес незавершеної модернізації. Для неї є характерними відсутність чітких кордонів між сферами діяльності, персоніфікація відносин, недосконалість механізмів контролю насилля та дуалізм норм [5, с. 15–30]. Інакше кажучи, трансформація «малого» суспільства у сучасне є процесом незавершеним.

Абстрактне структурне визначення сучасного модернізованого (розвинутого) суспільства передбачає одночасну трансформацію «простого» суспільства, в якому різні сфери

¹ Інститутом є сукупність норм і поведінкових зразків, які спонтанно відтворюються членами соціальної групи і які таким чином набувають стабільний характер поза будь-якого зв'язку з юридичними обов'язками, сформульованими експліцитним чином [5, с. 10].

повсякденної діяльності не диференційовані у складне індустріальне суспільство, що включає множини підсистем. Кожна підсистема має значний ступінь автономії стосовно до інших, в ідеальному вигляді сучасного модернізованого суспільства неподільність підсистем повинна бути зведена до нуля. «Головною умовою модернізації є функціональна диференціація підсистем, зокрема політики і релігії, економіки і політики, формування автономних сфер науки, мистецтва, приватного життя» [5, с. 19].

У сучасному модернізованому суспільстві взаємодія державної влади і підприємництва являє собою складну систему суспільних відносин між поліструктурами політичної та господарської влади з приводу спільного використання за допомогою різних важелів у своїх специфічних інтересах ресурсної бази економіки.

Сутність взаємодії підприємницького сектора, з одного боку, органів державної влади і управління – з іншого, виявляється в узгодженні, забезпеченні інтеграції дій політичної і господарської влади на основі досягнення консенсусу економічних інтересів сторін з метою найбільш ефективної реалізації специфічних функцій кожної з них, досягнення їх стратегічних цілей і вирішення завдань тактичного характеру, внаслідок чого забезпечується досягнення стабільності економічного і соціального розвитку суспільства в цілому [7, с. 215–221].

Метою взаємодії з боку держави є створення необхідних умов для розширення кола легітимних суспільних функцій підприємництва. Це досягається шляхом застосування комплексу заходів – побудовою державними структурами ефективного мотиваційного механізму, що стимулює підприємницьку активність, впровадженням законодавчо регламентованих засобів з метою реалізації державою соціально значимих функцій щодо компенсації недосконалості ринкового механізму, до виконання яких підприємство в кращому разі діє нейтрально.

У свою чергу, підприємницький сектор безпосередньо зацікавлений в ефективному використанні (в межах ринкового механізму) того економічного потенціалу (особового, речового, підприємницького, інформаційного, природного), а також засобів його політичного, дипломатичного, військового забезпечення, який має у своєму розпорядженні держава.

Реальний полімеханізм взаємодії підприємницьких і владних структур спирається на комплекс методів. Найбільш значимими серед них є такі: лобіювання; державне адміністрування; конструктивний діалог з метою досягнення консенсусу; взаємовигідне економічне співробітництво; корупція [7, с. 218].

Конкретний механізм прояву того чи іншого методу в конкретній сфері і обумовлює різноманітні його форми, в тому числі нетранспарентні, тіньові, наприклад лобіювання як «сірого» механізму взаємодії влади і підприємницьких структур: в одних випадках за допомогою тиску потужних господарюючих суб'єктів на органи державного управління, їх визначені рівні ієрархії та персоналії, та інших – через різно-

манітні форми лобіювання і діяльність «груп тиску» загальнонаціональних асоціацій підприємців, які реалізують свої інтереси через політичний механізм діяльності партій в інститутах представницької демократії через законотворчий процес зокрема.

Більшість зарубіжних, а в сучасних умовах і вітчизняних авторів та фахівців із країн СНД, вважають лобізм у структурах західних демократій насамперед елементом суто політичної діяльності функціонально відокремлених від бізнесу зацікавлених груп або груп тиску. І якщо традиційний підхід пов'язував лобізм лише з впливом на законодавчу гілку влади, на діяльність парламенту, то сьогодні такий вплив визнається як такий, що має свій прояв стосовно всіх гілок влади, в тому числі виконавчої, судової, засобів масової інформації.

Корупція, яка розглядається фахівцями виключно як одна з форм дії груп тиску в цілому, як самостійний кримінальний метод взаємодії груп тиску підприємців та влади [7, с. 220], на наш погляд, виступає як одна із форм зроцвання влади і підприємницьких структур.

Взаємовигідне економічне співробітництво, взаємодія підприємницьких та владних структур є невід'ємним атрибутом ринкової західної економіки, в яких функціонально ролі держави та господарюючих (підприємницьких) структур є роз'єднаними. Теорія угод виділяє такі сфери діяльності, які в модернізованому суспільстві повинні функціонувати як диференційовані, роз'єднані підсистеми: ринкова, індустріальна, громадянська, традиційна, економічна, проектна, суспільної думки та творча.

Більшого значення надається відокремленому існуванню цих сфер один від одної, зокрема ринку від інших сфер. Так, вільний ринок передбачає такий режим свого функціонування, коли він позбавлений спільних механізмів впливу від політичної, соціальної чи традиційної підсистеми. Як антитеза йому тіньовий ринок виникає всюди, де «економіка повністю не відділена від інших сфер діяльності». І якщо утворення надійного бар'єру між ринком і суспільством знаходилося у центрі трансформації західних країн у XIX–XX ст., то функціонування країн селянської цивілізації йшло великою мірою, зворотним шляхом. Це, зокрема, було характерним для радянської системи. Симбіоз партії і держави – стрижневий елемент радянської системи, який передбачав тісне переплетіння політичних, адміністративних і економічних функцій, наприклад, єдність політичного і господарського керівництва економікою.

Іншим важливим базисом диференційованого існування підсистем модернізованого суспільства є ліберальне уявлення про наявність кордону між приватним і публічним життям. Принципово важливим вихідним пунктом в системі цих уявлень про будь-яку діяльність суб'єкта є захищеність від зовнішніх впливів простору приватного життя. Наявність сфери приватного життя забезпечує «свободу зберігати свою індивідуальність всередині будь-яких суспільних структур і об'єднань» [8, с. 54], здатність захищати її від соціально нав'язаних вимог, які штовхають індивіда до тінізації власної діяльності.

З перетворенням середньовічної Європи на сучасний Захід відбулося і роз'єднання людини на приватну людину і людину, яка є органічним елементом громадянського суспільства. І навпаки, залежність людини від системи солідарних, общинних зв'язків, які зберігають монізм, нероз'єднаність людини, великою мірою залишається закономірністю, що притаманна країнам селянської цивілізації. Потенційні перспективи незавершеної модернізації селянських реліктових форм у сфері неповного відгалуження публічного і приватного життя людини виявляються у розбудові неоекономічної моделі, яка якраз передбачає інтеграцію в єдиний економічний процес різних сфер діяльності, формування інтеграційних систем не у монохромній, а у змішаній моделі функціонування.

Модель незавершеної модернізації селянського суспільства через неповну функціональну відокремленість різних підсистем має потужний потенціал тінізації. Це призводить до можливості існування вкрай небезпечного явища «гібридизації» влади, зрощення її, з одного боку, з економікою, з іншого – з криміналітетом [2, с. 123–125; 9, с. 91–92].

Слід підкреслити, що комплексне дослідження проблем гібридизації суспільних відносин, побудованих на незавершеній модернізації, є стрижневим для відтворення логіки тінізації цих відносин². Гібридизація, змішування для цієї соціально-економічної структури є не тільки не випадковою, стохастичною подією, але одним із головних іманентних чинників її розвитку, який необхідно підняти до рівня чинників, що визначають цивілізаційні переваги суспільної організації і водночас обумовлюють існування асиметрично більшого по відношенню до пануючої розвинутої структури західного суспільства тягаря проблем, пов'язаних, зокрема, з тінізацією економічних відносин.

У зв'язку з необхідністю подолання вищезазначеного протиріччя слід звернутися до зауважень відомого англійського дослідника селянської цивілізації Т. Шаніна, який радив зосередити увагу на так званих маргінальних соціально-економічних формах, що, на його думку, притаманні селянському суспільству [10, с. 12–17]. Це експлоярні (позаполюсні), нечисті економічні форми, які відбивають об'єктивно властиву цьому суспільству якісно більшу різноманітність змішаних форм, що значною мірою, формують економічну структуру, альтернативну пануючій у даний час розвинутої ринковій. Експлоярні, змішані форми – це форми, які ґносеологічно функціонують поза існуючі інваріанти домінуючої прозахідної економічної моделі і відбиваються у такий спосіб у перетворених формах у базових важелях економічної політики, виявляють себе там і як відповідні її тіньові засади організації реальної економічної влади.

У даних історичних умовах досить переконливо з'ясувалося, що найбільш потужним потенціалом стабільності та сталого розвитку на передбачуваному відрізку історичного шляху володіють саме ті суспільства, де генетично розвинута змішана, нечиста, експлоярна економіка. Наприклад, сучасні модернізаційні успіхи південно-східноазійської моделі економічного

розвитку пов'язані, зокрема, з тим, що їй притаманна набагато більш розвинута експлоярна структура, ніж у сучасного західного суспільства, і у зв'язку з цим вона є значно більш стійкою, адаптогенною до стрімких змін та перманентної нестабільності. Подібна експлоярність є закономірністю розвитку і українського суспільства. Так, йому, на відміну від західного, відповідає не тільки тотальний характер гібридизації влади, але й наявність гібридних економічних форм, таких як податок на додану вартість [11, с. 50], напівпідприємство. Як зазначають дослідники економічної структури українського суспільства, вагомим засобом його виживання є надзвичайно щільний характер співіснування приватного бізнесу з роботою за наймом – напівприватно-службовою діяльністю. Для багатьох підприємців-службовців збереження посади (службового місця) в «офіційній» діяльності відіграє багатofункціональну роль: для одних вона є головним засобом нейтралізації конкурентно-адміністративного контролю та протидії, соціального прикриття, для інших – способом накопичення трудового стажу, для третіх – страховкою на випадок стрімких соціальних змін, банкрутства, для четвертих – джерелом доступу до дефіцитних ресурсів, пільг та ділових зв'язків [12, с. 526]. У цьому полягає найпотужніше джерело тінізації вітчизняних суспільних відносин, насамперед на рівні верхніх поверхів владної еліти.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити на такому аспекті центральної проблеми даного дослідження: можливість забезпечення сталого, динамічного розвитку суспільства незавершеної модернізації потребує застосування більш розгорнутої експлоярної поліструктури, економічних форм, які виходять за вузькі обмежувальні кордони сучасної західної класичної моделі розвитку. В той же час ця поліструктура характерна наявністю багатьох гібридних форм, для яких іманентно притаманні умови існування поза контролем держави, які таким чином утворюють широкий тіньовий простір. Подолання цього конфлікту та досягнення можливого компромісу і повинно скласти основні засади економічної політики в Україні щодо забезпечення сталого економічного розвитку та обмеження тіньових процесів.

Структурною матрицею експлоярних форм у країнах селянської цивілізації є община. Ідея особливої ролі общини у російському суспільстві вперше була висловлена філософом І.В. Киреевським, підхоплена Ю.Ф. Самарінім, для яких вона, зокрема, була аргументом на користь природного права селянина на землю і обов'язковості наділення його землею при переході від кріпосного права до капіталістичних відносин на землі.

Погляди слов'янофілів спочатку відбивали в основному інтереси ліберальної частини російських поміщиків з притаманним їм «православним» націоналізмом, панславізмом, монархізмом, патріархальною демократичністю. Однак кон-

² Наявністю дисфункціональної форми інституційної комплементарності слід пояснити існування потужного тіньового ринку державних закупівель.

цепція особливого шляху та історичної місії Росії захопила поступово і радикальні кола. О.І. Герцен, знайомий з поглядами слов'янофілів на общину з початку 40-х років, звернувся до цієї ідеї після песимістичної оцінки подій революції 1848 року «Община, – стверджував він, – врятувала російський народ від монгольського варварства і від імператорської цивілізації, від пофарбованих по-європейськи поміщиків і від німецької бюрократії. Общинна організація, хоча і сильно розхитана, встояла проти втручання влади; вона благополучно дожила до розвитку соціалізму у Європі. Ця обставина надзвичайно важлива для Росії» [13, с. 323].

Українські вчені теж приділили значну увагу дослідженню общинних форм господарювання, її особливому значенню у соціально-економічних перетвореннях, їх особливий історичній долі в різних суспільних умовах, зокрема Росії й України, їх зв'язку з новими економічними формаціями, такими як кооперація, які генетично пов'язані з общинними утвореннями. Так, відомий український економіст М.І. Зібер опублікував ряд окремих статей, а також велике дослідження «Нариси первісної економічної культури», в яких він значне місце відвів дослідженню общинних форм.

Найвідоміший український економіст М.І. Туган-Барановський опублікував цілу серію ґрунтовних праць, в яких, на відміну від сучасних українських дослідників, велика увага була приділена майбутньому общинних форм, зокрема досвіду влаштування соціалістичних общин в історії людства та аналізу цього досвіду. Найбільш ґрунтовні з них: «Общественно-экономические идеалы нашего времени» (СПб., 1913) і «В поисках нового мира. Социалистические общины нашего времени» (СПб., 1913). Характерною рисою цих праць був той органічний зв'язок ідей соціалізму з ідеями общини – кооперації, який виявляв, надзвичайно переконливо доводив та оригінально інтерпретував М. Туган-Барановський, роблячи значний крок як у розвитку ідей майбутнього суспільства, так і в розвитку його теорії організації господарювання. Остання стала ще одним вагомим аргументом великого вченого на користь необхідності врахування генетичної спадковості суспільної організації. М. Туган-Барановський досліджує різні типи й види кооперації, їх соціальні, організаційні та господарські характеристики, роль і можливості у захисті інтересів різних прошарків трудящих, їх можливості щодо зменшення напруги суспільних протиріч. Предмет особливої уваги науковця – сільськогосподарська кооперація різних видів, з розвитком якої вчений пов'язував надії на піднесення рівня ефективності суспільної організації. Особливе значення він приділяє розвитку кооперативного руху в Україні, вбачаючи в ньому шлях не тільки до піднесення економіки, а й до національного та культурного відродження її народу [14, с. 125–126; 15, с. 13–14].

Особлива роль експлоярних (тіньових) «малих» форм у суспільствах незавершеної модернізації визначається не тільки тим, що вони є своєрідним стабілізатором економічної структури, але й найважливішою формою самозахисту,

самозбереження суспільства. Це зв'язано з тим, що умови середовища, в якому функціонує «мале» суспільство, впливають на нього, як правило, не безпосередньо, а через деформаційний тиск держави, посилення в її діяльності паразитарних характеристик. Чим більше цей тиск, тим більше відбувається міграція експлоярних форм у тіньовий спектр суспільного життя. Як відмічає П.О. Кропоткін, протягом останніх трьох століть держави, що утворювалися у всій Європі, систематично знищували установи, в яких прагнення людей до взаємної підтримки знаходило своє виявлення. Селянські общини були позбавлені права мирських зібрань, власного суду і незалежної адміністрації; землі, що належали їм, були конфісковані. У гільдії були відібрані їх майно та свободи, вони були підпорядковані контролю державних чиновників і віддані на свавілля їх примх та хабарництва. Міста були позбавлені своїх головних прав і самих джерел їх внутрішнього життя, – Вече, вибірний суд, виборна адміністрація і верховні права приходу і гільдії, все це було знищено. Державні чиновники захопили в свої руки кожен ланку того, що раніше складало органічне ціле. Обсяжна історія протидії цьому з боку суспільства доводить, що навіть при системі пануючого тепер нестримного індивідуалізму землеробські маси побожно зберігають отриманий ним спадок взаємної допомоги; і які тільки держава послаблює залізні закони, при посередництві яких вони розірвали всі узи між людьми, щоб лише тримати їх в своїх руках, ці узи зараз же відновлюються, не дивлячись на багаточисельні політичні, економічні та соціальні ускладнення, причому вони відновлюються в таких формах, які найкраще відповідають сучасним вимогам виробництва. Вони вказують також на напрямки, в яких слід шукати подальшого прогресу, і на форми, в яких вони намагаються втілитися [1, с. 187–206].

Таким чином, враховуючи характеристики функціонування українського суспільства, слід вказати на велику роль в ньому малих, тіньових груп. Так, дослідник українського менталітету О. Кульчицький вважає, що архетипом українського колективного несвідомого є образ доброї родючої Землі, який ґрунтується на віковичному досвіді співіснування народу – хлібороба та матері-землі [16, с. 55]. Ряд природно-соціальних факторів вплинули на формування психіки українця, викликали такі стереотипи поведінки, як потайність в якості реакції на тиск зовнішніх факторів, домінування малих груп над великими спільнотами, послаблення екстравертної поведінки. В. Бурега домінуючим прошарком у соціальній стратифікації України бачить селянство, аграрний тип цивілізації та психології, схильність до формування малих груп, згуртованість яких має більш інтимний довірчий характер, ніж це відбувається у великих соціальних спільнотах. Таким малим групам властиві рефлексивні установки, які орієнтовані на самоаналіз, саморозвиток та самодостатність [17, с. 228].

Не випадково, для українського суспільства визначне значення має анархізм, його минуле і сьогодення. Переважаючи більшість його учасників не входять до будь-яких ор-

ганізацій, сприймаючи їх як пути на шляху вияву ініціативи, джерело конфліктів та протиріч.

На противагу формальним організаційним утворенням сучасні прихильники анархізму часто утворюють неформальні об'єднання. Так, представники деяких течій, як, наприклад, анархо-примітивісти і християнські анархісти, широко використовують в якості організаційних форм інтернет-співтовариства, соціальні мережі. Для консолідації своїх сил анархісти також використовують широкі і неполітизовані соціальні ініціативи, такі як виступи проти екологічних загроз, знищення історичних забудов міст тощо. Виходячи із факторів, що активізують діяльність цих груп, їх інтенсивність буде зростати.

Висновки

Отже, головні ознаки вітчизняного суспільства дають змогу визнати його як «мале» суспільство, яке має незавершений характер модернізації, локальну, неформальну, неінституційовану тіньову природу соціальної організації.

Країнам селянської цивілізації, які утворюють в сучасних умовах «друге» або «мале» суспільство по відношенню до пануючої західної, притаманний процес незавершеної модернізації. Для неї є характерними відсутність чітких кордонів між сферами діяльності, персоніфікація відносин, недосконалість механізмів контролю насилля та дуалізм норм. Інакше кажучи, трансформація «малого» суспільства у сучасне є процесом незавершеним.

У даних історичних умовах досить переконливо з'ясувалося, що найбільш потужним потенціалом стабільності та сталого розвитку на передбачуваному відрізку історичного шляху володіють саме ті суспільства, де генетично розвинута змішана, нечиста, експлярна економіка. Подібна експлярність є закономірністю розвитку й українського суспільства. Так, йому, на відміну від західного, відповідає не тільки тотальний характер гібридизації влади, але й наявність гібридних економічних форм, таких як податок на додану вартість, напівпідприємництво. Особлива роль експлярних (тіньових) «малих» форм у суспільствах незавершеної модернізації визначається не тільки тим, що вони є своєрідним стабілізатором економічної структури, але й найважливішою формою самозахисту, самозбереження суспільства.

Для українського суспільства визначне значення має анархізм, його минуле і сьогодення. Переважаюча більшість його учасників не входять до будь-яких організацій, сприймаючи їх як пути на шляху вияву ініціативи, джерело конфліктів та протиріч. Для консолідації своїх сил анархісти використовують широкі і неполітизовані соціальні ініціативи, такі як виступи проти екологічних загроз, знищення історич-

них забудов міст тощо. Виходячи із факторів, що активізують діяльність цих груп, їх інтенсивність буде зростати.

Список використаних джерел

1. Кропоткин П.А. Взаимная помощь среди животных и людей как двигатель прогресса / П.А. Кропоткин. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 280 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация (книга первая) / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2001. – 528 с.
3. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
4. Предборський В.А. Інституційна пам'ять: тінізаційний аспект / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Науково-дослідного економічного ін-ту Мін-ва економіки України. – К., 2012. – Вип. 7. – С. 32–36.
5. Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 418 с.
6. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
7. Шамхалов Ф. Государство и экономика (власть и бизнес) / Ф. Шамхалов. – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1999. – 414 с.
8. Хлопин А. Феномен двоемыслия: Запад и Россия. Особенности ролевого поведения / А. Хлопин // Общественные науки и современность. – 1994. – №3. – С. 54–62.
9. Огородник В. Тіньова економіка як кримінально-економічний феномен / В. Огородник // Політична думка. – 1996. – №3–4. – С. 91–92.
10. Шанин Т. Иное всегда дано... / Т. Шанин // Знание–сила. – 1990. – №9. – С. 12–17.
11. Павлишенко М. Про економічну суть податку на додану вартість / М. Павлишенко // Економіка України. – 1993. – №7. – С. 49–52.
12. Зубов В.О. Людинотворчі виміри малого бізнесу та проблеми його розвитку в Україні / В.О. Зубов // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку): зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. – С. 526–527.
13. Герцен А.И. Русский народ и социализм / А.И. Герцен: [соб. соч.]. – М., 1956. – Т. 7. – 466 с.
14. Туган-Барановський М.І. Кооперація. Її природа та мета / М.І. Туган-Барановський. – Львів, 1936. – 143 с.
15. Туган-Барановський М.І. Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри / М.І. Туган-Барановський // Кооперативна зоря. – 1918. – №4. – С. 13–14.
16. Українська душа: [зб. наук. робіт]. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
17. Бурега В. Соціально-адекватний менеджмент / Бурега В. – К.: Академія, 2001. – 272 с.